

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.11>

Харитоновна Тетяна Євгенівна,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Григор'єва Христина Антонівна,

доктор юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДЖЕРЕЛА АГРАРНОГО ПРАВА (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПРОФЕСОРА В. М. ЄРМОЛЕНКА¹)

В умовах сучасних викликів, які постали перед Україною, щодня актуалізуються нові питання. Так, внаслідок воєнних дій, блокування традиційних транспортних маршрутів, значних неврожаїв у багатьох країнах світу загострюються проблеми із достатністю, доступністю та безпечністю сільськогосподарської продукції, що вкотре яскраво підкреслює важливу роль та значення сільського господарства не лише для вітчизняної продовольчої безпеки, але й для збалансованої продовольчої ситуації у світі. Зважаючи на екзистенційне значення сільського господарства в житті суспільства, особливий подив викликають чергові намагання штучно применшити значення аграрного права у системі права України, що найбільш рельєфно проявляється наразі в навчально-освітніх процесах.

Цілком можливо, що кризові явища, які спостерігаються протягом останніх років у розвитку аграрного права, є у тому числі закономірним результатом певної стагнації аграрно-правової науки. Проявами застійних явищ можна вказати, зокрема, зменшення кількості дисертаційних робіт, присвячених правовому регулюванню сільськогосподарської діяльності, та фетишизацію застарілих методологічних засад аграрно-правових досліджень. Ці та інші проблемні аспекти гальмують еволюцію аграрно-правової доктрини та знижують її адаптивний потенціал у складних умовах сьогодення.

Крім того, об'єктивні проблеми сучасної науки аграрного права помножуються на зовнішні обставини: загострення питань продовольчої безпеки, поглиблення економічних, екологічних та соціальних проблем сільськогосподарських товаровиробників, порушення логістичних зв'язків, що забезпечують нормальне аграрне виробництво, тощо. Однак усупереч усім кризовим явищам аграрно-правова доктрина отримала новий потужний поштовх. Так, на тлі складних процесів у розвитку науки, суспільства і права визначною подією та великим досягненням стало видання довгоочікуваної фундаментальної монографії доктора юридичних наук, завідувача кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені В. З. Янчука Національного університету біоресурсів та природокористування України, член-кореспондента НАПрН України, професора Володимира Михайловича Єрмоленка «Джерела аграрного права». Ця праця є виплеканим результатом довгого та ґрунтовного дослідження, що без перебільшення можна назвати новаторським. Під час його виконання автор ставив незручні запитання, сміливо тестував на актуальність безліч ідей, що протягом десятиріч вважалися аксіомами, критично аналізував наукові напрацювання попередників, сучасників, представників аграрно-правової науки та суміжних юридичних наук. Обраний підхід дозволив професору В. М. Єрмоленку не просто «злегка освіжити» доктрину аграрного права – зроблені автором висновки багато в чому кардинально змінюють кла-

¹ Єрмоленко В. М. Джерела аграрного права : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 510 с.

сичні постулати галузі, до яких фахівці настільки звикли, що навіть не задавалися питанням про їх відповідність сучасним реаліям.

Серед великої кількості нових ідей, цікавих висновків, свіжих підходів, якими рясніє рецензована монографія, ми спробуємо виділити найбільш вагомі. Так, однозначно позитивно слід оцінити запропонований автором вихід на новий теоретичний рівень розуміння аграрного права як галузі права. Ми переконані, що найбільшою вадою традиційної вітчизняної аграрно-правової доктрини слід визнати глибоко вкорінене уявлення про комплексність аграрного права. Таке його сприйняття фактично ставило під сумнів самостійність і автономність аграрного права, його спроможність бути в одному ряду із іншими галузями українського права. У результаті ґрунтовного теоретичного аналізу на підставі вивчення новітніх юридичних досліджень, професор В. М. Єрмоленко нарешті всебічно довів тезу про те, що комплексність – це ознака предмета (аграрних відносин), а не ознака самої галузі. Розуміння комплексності, спеціалізованості та інтегрованості як атрибутивних ознак предмета, а не галузі – якісно інший, більш сучасний та продуктивний погляд на аграрне право.

Важливо, що автор досліджував джерельну основу аграрного права, послідовно опираючись на зроблені фундаментальні висновки про галузеву самодостатність. Надзвичайно плідною є пропозиція щодо широкого та об'ємного розуміння джерел аграрного права. Професор рішуче відійшов від усталених класичних поглядів на джерела аграрного права, під якими розумілися здебільшого нормативно-правові акти. Він розсунув межі усвідомлення джерельної бази аграрного права далеко за вузьке позитивістське бачення. Відповідно до авторської концепції джерела аграрного права поділяються на змістовні (матеріальні та ідейні – державну аграрну політику, принципи, природні права, аграрно-правову доктрину, релігійні норми) та формальні (нормативно-правові акти, нормативні договори, правові прецеденти, правові звичаї). Такий підхід суттєво збагачує аграрно-правову доктрину, адже передусім акцентує увагу на плюралізмі чинників, які формують право. Натомість учені переважно досліджують вплив законодавства на суспільні відносини, упускаючи ті зовнішні чинники, які формують це законодавство. Надзвичайно важливо, на нашу думку, виявити та розуміти змістовні джерела аграрного права як першооснову подальшого формування та зміни законодавчих положень.

Варто також зазначити, що нас вразив зроблений у монографії висновок про джерельну природу державної аграрної політики. У доктрині прийнято звертати увагу здебільшого на процеси імобілізації аграрної політики, тобто закріплення її у формальних джерелах права. Зокрема, такий підхід знайшов своє вираження у численних пропозиціях щодо прийняття Закону України «Про аграрну політику». При цьому учені досі не акцентували увагу на існуванні зворотного зв'язку, а саме: обрана політика стає важливим рушієм змін законодавства. У своїй монографії професор В. М. Єрмоленко простежує цю закономірність на прикладі ретроспективного екскурсу. На нашу думку, виявлений вплив аграрної політики на законодавство можна проілюструвати також новітніми процесами, а саме: політичні рішення ставали початком реформування аграрного законодавства перед вступом України до СОТ, а також під час євроінтеграційної підготовки України. На нашу думку, останній приклад є особливо цікавим з огляду на те, що він виступає одночасно ілюстрацією того, як державна аграрна політика не синхронізується достатнім чином зі зміною аграрного законодавства. Виявлений дисбаланс суттєво впливає на стабільність регуляторного середовища та знижує передбачуваність нормативних вимог до ведення агробізнесу. Було би цікаво дізнатися думку професора В. М. Єрмоленка, як фахівця у питанні джерел аграрного права, щодо проблем трансформації вітчизняного аграрного законодавства в умовах євроінтеграційних перетворень. У новітніх публікаціях вже можна зустріти епізодичні дослідження ефекту «паралельного законодавства», коли фактично діють «доінтеграційні» та «інтеграційні» нормативні акти, що регулюють одні і ті самі аграрні відносини. Вважаємо, що долучившись до цього вектору дискусій у своїх подальших дослідженнях, професор В. М. Єрмоленко додатково розширить розуміння джерельної природи державної аграрної політики, що, безумовно, збагатить скарбницю юридичної науки.

Оригінальним слід визнати бачення автора щодо однієї з найбільш дискусійних проблем теорії аграрного права. Мова йде про принципи аграрного права, систему яких професор дуже ретельно вибудував та обґрунтував. Ми хочемо підтримати позицію автора про надуманість та суб'єктивність традиційного принципу пріоритетності сільського господарства. Однак при цьому, на наш погляд, він органічно трансформується не стільки в принцип сталого розвитку сільських територій,

скільки поглинається принципом урахування особливостей сільськогосподарської діяльності. На нашу думку, такий підхід є досить продуктивним: по-перше, застосування цього принципу обумовлює необхідність існування спеціального законодавства, яким регулюються аграрні відносини з урахуванням їх специфіки; по-друге, визнання цього принципу доводить потребу у формуванні стабільної та комплексної державної підтримки сільського господарства, оскільки урахування його особливостей вимагає реагування у вигляді розробки агропротекційних норм та механізмів.

Ще одним безперечним досягненням аналізованої монографії ми вважаємо новаторські висновки щодо джерельної природи релігійних норм. Професор В. М. Єрмоленко присвятив цьому непростому питанню досить значну увагу та зробив важливі висновки. Зокрема, він вдало підкреслив складність впливу окремих релігійних положень на сучасне аграрне законодавство. Учений наголосив на тому, що розуміння такого впливу як прямої рецепції є поверховим. Релігійні положення приймають участь у формуванні правової культури, правосвідомості сільськогосподарських товаровиробників, і у такий спосіб виступають ідейними, змістовними джерелами аграрного права. Вказане бачення релігійних норм у системі джерел сучасного аграрного права цілком логічно підкреслює культурний та національний вимір права. Справді, найбільш популярні релігійні пам'ятки (Біблія, Коран, Тора та інші) виступають потужними регуляторами суспільних відносин у багатьох країнах світу,

однак законодавство, що регулює сільськогосподарську діяльність у цих країнах, не обов'язково розвивається схожим чином. Це є емпіричним свідченням правильності думок, висловлених в монографії.

На нашу думку, одним із найбільш важливих висновків, до яких підштовхує нас професор В. М. Єрмоленко, є розуміння глибокого національного характеру вітчизняного аграрного права, його органічної природи у системі права України. Незважаючи на наполегливі спроби штучно применшити роль та значення аграрного права, такі намагання суперечать історичному розвитку вітчизняного права, його культурному коду, а значить – збереження та подальший розвиток галузі аграрного права – це обов'язок українських науковців та нормотворців як носіїв вітчизняної правової культури.

Уважно вивчивши та проаналізувавши рецензоване видання, ми дійшли висновку про те, що монографія професора В. М. Єрмоленка ознаменувала собою новий довгоочікуваний щабель розвитку аграрно-правової доктрини, її «нове дихання». Закладений у низці ідей науковий потенціал монографії здатен якісно осучаснити аграрно-правові дослідження, вивести їх на новий, більш актуальний рівень, створити точку еволюційного зростання. На нашу думку, монографія «Джерела аграрного права», як глибока і фундаментальна теоретична праця, може стати настільною книгою фахівця з аграрного права, формуючи міцні засадничі постулати та надихаючи на нові сміливі пошуки.